

Dirk Jan Wolffram

Politieke stadsgeschiedenis

In zijn reactie op het *Groniek*-themanummer *Nederlandse steden*. Beeld en ruimte pleit Dirk Jan Wolffram voor een veel politieke opvatting van stadsgeschiedenis.

Groniek 162 was gewijd aan het thema 'Nederlandse steden'. Dat is een breed en vaag onderwerp en zo hoort dat ook met thema's van tijdschriften. De subtitel 'beeld en ruimte' is een open deur, want een stad is per definitie een ruimtelijk fenomeen, althans zo beweren de stadshistorici. Een breed en ruim thema dus, dat aanleiding heeft gegeven tot behartenswaardige artikelen. Jan Hein Furnée trapt af met een grondige beschouwing van de stand van zaken in de stadsgeschiedenis, waarna vlot geschreven bijdragen volgen over aspecten van die stadsgeschiedenis, culminerend in de hilarische bijdrage van Cordula Rooijendijk over de poging van de beroemde Amsterdamse politiecommissaris Kaasjager (*what's in a name?*) uit 1954 om een deel van de Amsterdamse grachten te laten dempen ten behoeve van de modernisering van de stad. De *case-studies* behandelen voornamelijk Amsterdam en Rotterdam, waarvan je inderdaad op het eerste gezicht kunt beweren dat dat de enige volwaardige Nederlandse steden in de negentiende en twintigste eeuw zijn. Al moet je dit soort dingen niet te hard roepen in Groningen.

Ik ben echter niet van zins *Groniek* 162 hier te recenseren, dat zou immers een bedenkelijke vorm van zelfbevelekking zijn. Het gaat mij hier om iets geheel anders: ik ben er bepaald niet van overtuigd dat de in *Groniek* 162 gepresenteerde visie op stadsgeschiedenis de enig mogelijke, of zelfs maar de meest wenselijke is. Ik kan hierbij verwijzen naar het in juli 2004 onder mijn redactie verschenen nummer 11 (jaargang 3 nummer 3) van *Nieuwste Tijd*. *Kwartaalschrift voor eigentijdse geschiedenis*, dat eveneens is gewijd aan de stad, en waarin de stad toch vooral naar voren komt als het podium voor politieke en culturele verandering in de twintigste eeuw.¹

1 *Nieuwste Tijd*. *Kwartaalschrift voor eigentijdse geschiedenis* 3 afl. 3 (2004). Thema 'De stad', met bijdragen van o.a. Andrea Bosman over mythe Berlijn, Niek Pas over Parijs 1968, Femke Veltman over Gerbrandy in Londen, Krijn Thijs over 700 jaar Berlijn in 1937 en Peter Sierksma over O'Henry in New York.

Mijn kritiek is dat de huidige dominante omschrijving van de discipline 'stadsgeschiedenis' de betekenis van de stad in de geschiedenis miskent. Ik pleit voor een veel politieker opvatting van stadsgeschiedenis.

De stad als ruimtelijk fenomeen

In zijn inleidende artikel in *Groniek* 162 constateert Furnée terecht dat de discipline van de stadsgeschiedenis in Nederland al zo'n dertig jaar wordt gedomineerd door de kwantitatieve methodiek van de sociaal-economische geschiedenis. Deze tendens is in de loop der tijd alleen maar sterker geworden, temeer daar de Angelsaksische *urban history*, met veel meer aandacht voor politiek en bestuur, in Nederland nauwelijks aangeslagen is. De stad is bovenal een ruimtelijk fenomeen stelt Furnée, in navolging van Pim Kooij en Ed Taverne. Je kunt stadsgeschiedenis alleen op zinvolle wijze bedrijven als je je rekenschap geeft van de ruimtelijke dimensies van de stad.

Maar in die nadruk op de ruimtelijkheid van de stad ligt een miskenning van de historische ontwikkeling van de stad besloten. Want de stad is allereerst een bestuurlijk fenomeen. Tot diep in de negentiende eeuw was de stad in ruimtelijk opzicht oninteressant: een min of meer amorfe verzameling huizen en andere gebouwen op een beperkt areaal grond. Als er in ruimtelijk opzicht al iets interessant aan de stad was, dan was het de relatie met het omliggende gebied. Klassiekers van de ruimtelijke geschiedenis van Nederland als Auke van der Wouds *Het lege land* of *De eenwording van Nederland* van Hans Knippenberg en Ben de Pater gaan vooral over de ruimte tussen de steden.² Nederland werd kleiner in de negentiende eeuw, omdat de afstand tussen de steden geringer werd door de ontwikkeling van de communicatie, en niet zozeer omdat de steden nu zo'n indrukwekkende gedaanteverwisseling ondergingen. Toen vanaf circa 1870 de steden wel uitdijden over het omringende platteland, was dat in een proces van urbanisatie en suburbanisatie waarin politieke, sociale en culturele elementen medebepalend waren. Niet de ruimte zelf, maar het beheer, de beheersing en het gebruik van de ruimte waren interessant.

Furnée spreidt een zekere minachting voor politieke geschiedenis ten toon, door het politieke aspect in de stadsgeschiedenis goeddeels te negeren,

2 Auke van der Woud, *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848* (Amsterdam 1987); Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988).

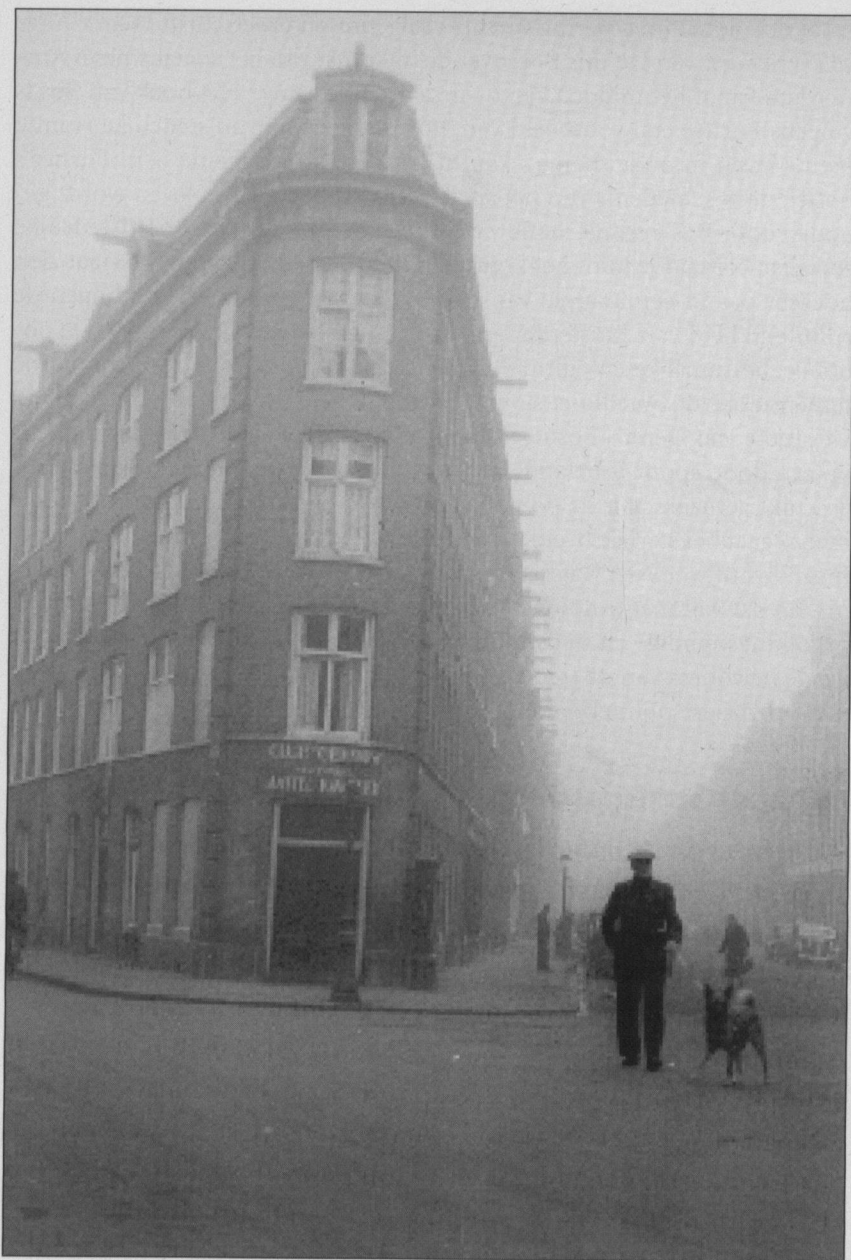
maar ook door zijn typering van het veelgeprezen proefschrift *Waarachtige volksvrienden* van Dennis Bos, over de opkomst van het socialisme in Amsterdam vanaf het midden van de negentiende eeuw.³ Het boek van Bos is volgens Furnée een voorbeeld van 'hoe de beleving van stedelijke ruimte nieuw leven in oude thema's kan blazen'. Het oude thema is in Furnée's optiek de geschiedenis van het socialisme, en het nieuwe leven wordt geboden door Bos' reconstructie van de plattegrond van het hoofdstedelijke socialisme. Maar je kunt het argument net zo goed omkeren. Bos laat zien hoezeer pas in een analyse van de politieke en sociale verhoudingen de ruimtelijkheid van Amsterdam interessant en betekenisvol wordt. De politieke, bestuurlijke en culturele geschiedenis van de stad geeft een derde dimensie aan de tweedimensionale ruimtelijkheid van de stadsgeschiedenis. De studie van Dennis Bos heeft blootgelegd dat juist de stadsgeschiedenis op een dood spoor is beland. Bos heeft de stedelijke ontwikkeling ondergeschikt gemaakt aan de politieke ontwikkeling van de hoofdstad en zie: ineens gaat het steriele beeld van integrale stedelijke ontwikkelingen leven. Ineens wordt voelbaar wat het eigene is van de Amsterdamse stadsgeschiedenis. En dat valt niet te duiden op basis van kwantificeerbare gegevens over bevolkingsopbouw en stadsuitbreiding. Amsterdam komt pas tot leven als we de bewoners van de stad volgen in hun alledaagse, maar vooral in hun niet-alledaagse politieke activiteiten.

Integrale stadsgeschiedenis

Stadsgeschiedenissen zijn inwisselbaar geworden omdat zij alle een poging tot integrale geschiedschrijving doen. Dit heeft geleid tot een groot aantal keurige, degelijke en grondige studies waarin steeds weer nuances in hetzelfde patroon van sociaal-economische ontwikkeling worden gevonden. Een sausje van culturele fenomenen geeft elke stadsgeschiedenis een soort eigenheid. En dit alles binnen de zoveelste variant op de typisch Nederlandse ruimtelijke ontwikkeling.

De onderschikking van de politieke aan de sociaal-economische stadsgeschiedenis kreeg ogenschijnlijk een stevige theoretische onderbouwing in het werk van de Nijmeegse theoreticus Harry Jansen. Jansen is een adept van de Braudelliaanse integrale geschiedschrijving en heeft zijn proefschrift

3 Dennis Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam. 1848-1894* (Amsterdam 2001).

De Pijp. Gerard Doustraat gezien richting Ferdinand Bolstraat. Uit: M. Wagenaar, *Stedebouw en burgerlijke vrijheid. De contrasterende carrières van zes Europese hoofdsteden* (Bussum 1998) 173.

en enkele artikelen gewijd aan het onderbouwen van de these dat alleen integrale, structuralistische stadsgeschiedenis ook volwaardige stadsgeschiedenis is. En zoals te verwachten valt van een Braudel-adept: Jansen keurt het evenementiële niveau van de politiek geen woord waardig. *De constructie van het stadsverleden*, de dissertatie van Jansen uit 1991, is bedoeld als geschiedfilosofische duiding van de stadshistoriografie, in de woorden van Jansen de 'microkosmos van de historiografische macrokosmos'.⁴ Jansen poogt aan te geven waaraan een synthetiserende stadsgeschiedenis zou moeten voldoen. Zijn boek is er zo eentje dat altijd wel keurig wordt vermeld, maar waarvan de inhoud goeddeels wordt genegeerd. Dat heeft zo zijn oorzaken. Het boek bestaat voor een belangrijk deel uit geabstraheerde samenvattingen van de opvattingen van wetenschappers. Bovendien hanteert Jansen de systeem-analyse, waarmee de gemiddelde historicus weinig op heeft.

Nu moet gezegd dat een integrale benadering veel goeds heeft opgeleverd. De kwaliteit en veelzijdigheid van de dissertatie van Pim Kooij, gewijd aan de modernisering van de stad Groningen vanaf 1870, dus vanaf het moment dat de ruimtelijke dimensie van belang werd, onderstreept dat dit streven naar integrale geschiedschrijving zeer vruchtbaar kan zijn. Maar in zijn Braudelliaanse aanpak heeft ook Kooij ervoor gekozen de politieke en bestuurlijke ontwikkeling slechts als decor voor zijn stadsgeschiedenis te gebruiken. Economische dynamiek en de sociaal-economische relatie tussen Stad en Ommeland zijn de bepalende factoren in de verklaring van de ontwikkeling van het moderne Groningen. Kooij is steeds consequent gebleven in zijn aanpak van stadsgeschiedenis. Ook in het derde deel van de betrekkelijk recent verschenen geschiedenis van Dordrecht, dat verscheen onder zijn redactie, wordt weinig aandacht besteed aan het stadsbestuur. Een afzonderlijke paragraaf over het lokale politieke leven kon er niet vanaf, terwijl ook in de hoofdstukken over de stedelijke infrastructuur de betekenis van het stadsbestuur onderbelicht blijft.⁵

Een soortgelijke onderschatting van de betekenis van politiek is terug te vinden in het werk van Paul van de Laar. Deze behandelt in zijn bijdrage aan *Groniek* 162 de wording van het moderne Rotterdam en raakt daarbij verstrikt in een analyse van modernisering die typerend is voor

4 Harry S.J. Jansen, *De constructie van het stadsverleden. Een systeemtheoretische analyse van het stadshistorisch onderzoek ter bevordering van de synthetiserende geschiedschrijving* (Groningen 1991).

5 Pim Kooij en Vincent Sleebe ed., *Geschiedenis van Dordrecht van 1813 tot 2000. Geschiedenis van Dordrecht III* (Dordrecht en Hilversum 2000).

veel stadsgeschiedenissen. Want al te gemakkelijk wordt de betekenis van de stad vaak gezocht in de relatie tussen stedelijke ontwikkeling en modernisering, wat dan weer vaak synoniem is voor industrialisatie en snelle economische groei. Moderne economische ontwikkeling was echter helemaal niet noodzakelijkerwijs gebonden aan de stad. Industrialisatie kon overal plaatsvinden. Enschede en Eindhoven werden pas steden van betekenis nadat er zich omvangrijke industrie had gevestigd, en zuivel- en beetwortelsuikerfabrieken verrezen en masse op het platteland, dat ook na hun komst gewoon platteland bleef. De modernste centra van economische groei, Silicon Valley en de internationale vliegvelden, liggen zelfs op aanzienlijke afstand van de grote steden. Door de misvatting dat het één noodzakelijkerwijs met het ander te maken heeft, komt Paul van de Laar in *Groniek* 162 tot zijn merkwaardige cirkelredenering over de modernisering van Rotterdam. Rotterdam werd pas laat een moderne stad omdat pas in de tweede helft van de negentiende eeuw de modernisering op gang kwam. En modernisering is dan: de ontwikkeling van een moderne, op industrie gebaseerde economie, in de plaats van een 'koopmanstraditie'. Maar modernisering is niet alleen een economisch fenomeen, maar een complex proces waarin bestuurlijke en politieke vernieuwing hand in hand ging met economische verandering en sociale dynamiek. 'Modernisering' is daarmee als analytisch instrument nauwelijks nog bruikbaar. Het is een containerbegrip geworden met een geringe verklarende waarde, als we niet steeds de verschillende constituerende elementen van 'moderniteit' in onze verklaringen betrekken. En twee van die elementen zijn lokale politiek en plaatselijk bestuur.

Van de Laar publiceerde in 2000 een prachtige studie: *Stad van formaat*, over de geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw. Zijn bijdrage in *Groniek* 162 zoomt in op een van de centrale theses in dat boek: de transformatie van een bedaagde koopmansstad tot een wereldhaven. Van de Laar begint zijn boeiende en schitterend uitgegeven magnum opus met een hoofdstuk over de politieke en culturele aspecten van Rotterdam tot 1880. In dat hoofdstuk blijkt de plaatselijke politiek er echter bekaaid af te komen, met niet meer dan een globale schets van de dominante richtingen in de plaatselijke elite. De hoofdstukken over politiek in latere perioden bieden iets meer informatie over de lokale krachtsverhoudingen, maar plaatsen steeds de lokale ontwikkelingen in een nationaal kader. Van de Laars analyse is door het ontbreken van een politiek-bestuurlijke dimensie incompleet. Rotterdam kon net als alle andere grote steden alleen een mo-

derne stad worden omdat het stadsbestuur intervenieerde. Een verklaring van het tempo van de modernisering kan dus niet zonder een analyse van de ontwikkeling van het stadsbestuur. En die biedt Van de Laar niet. Het lijkt alsof Rotterdam geen eigen politiek leven heeft gekend.⁶

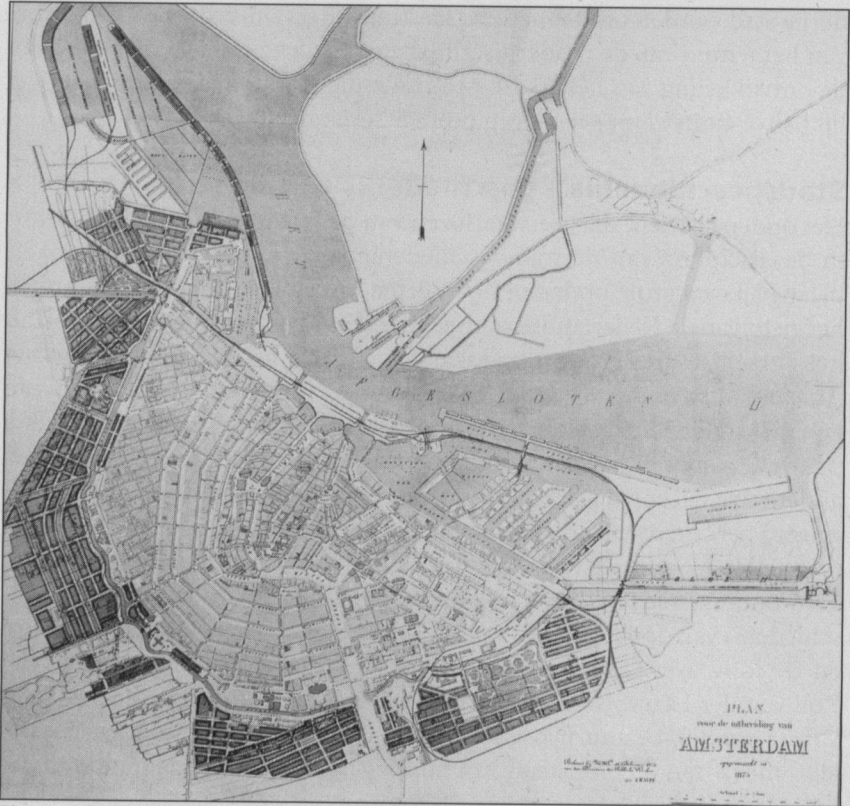
Stadsgeschiedenis – geschiedenis van de stad

Het onderschatten, zelfs verwaarlozen van de factoren politiek en bestuur in de discipline van de stadsgeschiedenis heeft er toe geleid dat enkele belangrijke en grote onderzoeksprojecten naar lokale geschiedenis buiten het zicht van de Nederlandse stadsgeschiedenis zijn gebleven. Projecten als het Utrechtse onderzoek naar lokale elites in de achttiende eeuw, en het Amsterdamse onderzoek naar processen van verzuiling op lokaal niveau zijn niet tot de stadsgeschiedenis gerekend, en hebben diensgevolge ook nauwelijks sporen nagelaten in de stadsgeschiedenissen van de afgelopen anderhalve decennia. Maar dat wil niet zeggen dat deze studies ons niets geleerd hebben over stadsgeschiedenis. Integendeel. Ze hebben alleen geen ruimtelijk-geografisch uitgangspunt. In zijn overzicht *Stadsgeschiedenis* uit 1989 onderkende Pim Kooij nog wel de potentiële waarde voor de stadsgeschiedenis van de elitestudies van Prak over Leiden, Kooijmans over Hoorn en De Jong over Gouda en de toen net verschenen verzuilingsstudie van Rob van der Laarse over Woerden. Maar ook hij relativeerde de betekenis van de politiek-bestuurlijke en godsdienstige kant van het stadsleven sterk: alles moest ten dienste staan van het hogere ideaal: de integrale stadsgeschiedenis.⁷

Een flink deel van de historiografie over de geschiedenis van de stad is zo steeds buiten beschouwing gelaten als het ging om stadsgeschiedenis. Prosopografische elitestudies waren het in het geval van de boeken van Prak, Kooijman en De Jong, of sociaal-politieke case-studies in het geval van de Amsterdamse monografieën (waaronder mijn dissertatie over Harderwijk). Maar stadsgeschiedenissen? Niet in de gangbare definities. Je zou ze in de terminologie van de stadsgeschiedenis wellicht nog het beste kunnen kwalificeren als Nederlandse varianten van de *new urban history*, een vooral in Amerika in de jaren zeventig succesvolle stroming die op basis van comparatief sociaal-economisch onderzoek in steden zocht naar een

6 Paul van de Laar, *Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw* (Zwolle 2000).

7 Pim Kooij, 'Stadsgeschiedenis', *Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis* IV (Zutphen 1989).

Plan voor de uitbreiding van Amsterdam door ir. Kalff uit 1875 Uit: M. Wagenaar, *Stedebouw en burgerlijke vrijheid. De contrasterende carrières van zes Europese hoofdsteden* (Bussum 1998) 163.

algemene verklaring voor historische verschijnselen. De stad was in deze visie geen subject, maar slechts object van studie. Maar deze stroming is in Nederland nooit echt aangeslagen.

Wel telt Nederland inmiddels veel specialisten die zich voornamelijk op de ruimtelijke aspecten van de geschiedenis van de stad concentreren. Stedebouw en architectuur staan bij hen centraal, en ook in deze studies zijn politiek en bestuur van ondergeschikt belang. De historische ontwikkeling van de stad wordt door deze beoefenaars van de stedengeschiedenis steeds verklaard vanuit de ruimtelijke dynamiek, vanuit een planmatige aanpak van de groei van de stad. Ook voor deze stroming, losjes georganiseerd in de Werkgroep Stedengeschiedenis, geldt dat ze een stroom van hoogwaardige publicaties heeft geproduceerd. Maar in veel van deze studies,

zoals Arnold van der Valk studie naar de uitbreiding van Amsterdam in de tweede helft van de Negentiende eeuw, Len de Klerk studie van de relatie tussen de Rotterdamse elite en de volkshuisvesting en stedenbouw, of Cor Wagenaars boek over de stadsvernieuwing en wederopbouw van Rotterdam, is het stedenbouwkundige plan als uitgangspunt genomen, waarbij slechts lippendienst is besteed aan de politieke en bestuurlijke context waarin die plannen tot uitdrukking kwamen.⁸ Stedenbouw is in deze visie steeds het resultaat van de individuele creativiteit van de stadsarchitect of stedenbouwkundige, met op de achtergrond slechts de complexe problematiek van industrialisatie en urbanisatie als drijfveer. Zo af en toe komt het lokale bestuur om de hoek kijken (vaak afgeschilderd als een stelletje incompetente conservatieven), maar de dynamiek en de stuwende kracht van het plaatselijk bestuur blijft onbelicht.

Nu is het gemakkelijk om kritiek uit te oefenen. Mijn kanttekeningen zijn echter niet in de eerste plaats bedoeld als commentaar op de stand van zaken in de stadsgeschiedenis, want die heeft gewoon bewezen een volwaardige en waardevolle subdiscipline van de geschiedschrijving te zijn. Mijn doel is om de stadsgeschiedenis los te maken uit de ketenen van de zwaar op de sociaal-economische geschiedenis leunende integrale analyse en te pleiten voor een meer politiek-bestuurlijke benadering. Dit betekent overigens helemaal niet dat ik pleit voor een evenementiële benadering waarin stadsgeschiedenis gereduceerd wordt tot wetenswaardigheden in en rond de gemeenteraad en het stadsbestuur, met als klassieke voorbeeld het uit 1918 stammende vierde deel van P.J. Bloks *Geschiedenis eener Hollandsche stad* over Leiden in de negentiende eeuw.⁹

Laten we de integrale, op sociaal-economische factoren gefundeerde stadsgeschiedenis loslaten en ons concentreren op de functies van de stad. Een stad is pas een stad als hij zich voor een belangrijk deel zelf mag besturen en als hij een dominante machtspositie inneemt tegenover zijn omgeving. Rechtspraak, bestuur, marktplaats, elke leerling in groep zeven van de basisschool kent de essentiële functies van de stad. Natuurlijk: de marktfunctie,

8 Arnold van der Valk, *Amsterdam in aanleg. Planvorming en dagelijks handelen 1850-1900* (Amsterdam 1989); Cor Wagenaar, *Welvaartsstad in wording. De wederopbouw van Rotterdam. 1940-1952* (Rotterdam 1993); Len de Klerk, *Particuliere plannen. Denkbeelden en initiatieven van de stedelijke elite inzake de volkswoningbouw en de stedenbouw in Rotterdam. 1860-1950* (Rotterdam 1998).

9 P.J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad. Eene Hollandsche stad in den nieuweren tijd* ('s-Gravenhage 1918).

en later de aantrekkingskracht op industrie, bepaalt voor een belangrijk deel het aanzien (zowel letterlijk als figuurlijk) van de stad. Maar die marktfunctie kan niet louter in sociaal-economische termen worden geduid. Het was het stadsbestuur dat een en ander in banen leidde, dat de infrastructuur voor de marktfunctie verzorgde en besloot over tarieven en dergelijke. Juist via de invalshoek van het lokale bestuur kunnen verschillen tussen steden scherper worden geanalyseerd. Tot nog toe onbeantwoorde vragen komen naar voren. Kunnen uit verschillen in de rol van het bestuur bij de vestiging van industrie verschillende patronen van economische ontwikkeling worden gedestilleerd? In hoeverre gingen plaatselijke regimewisselingen (zoals de teloorgang van de machtspositie van het patriciaat) gepaard met verschuivingen in sociaal beleid? Wat was de invloed van nieuwe ambtenaren met een ingenieursopleiding op de uitleg van de steden?

Ik sta een vorm van stadsgeschiedenis voor waarin de stad niet als een geïntegreerd ruimtelijk fenomeen wordt benaderd, maar als een probleem. Vanaf ongeveer het midden van de negentiende eeuw werd duidelijk dat de stad het hart ging worden van de dynamiek van de industrialisatie en van de nieuwe, liberaal-democratische politieke verhoudingen, respectievelijk van het moderne autoritarisme.¹⁰ Het was allereerst aan het stadsbestuur om aan deze uitdaging van de moderne tijd het hoofd te bieden. De gelijktijdigheid van sociaal-economisch, politieke en ruimtelijke veranderingen eiste het uiterste van stadsbestuurders, sociale hervormers, ambtenaren en de nieuwe kaste van technocraten en wetenschappers (ingenieurs, stedenbouwkundigen, hygiënisten etc). Wetenschap en techniek boden voor het eerst serieuze oplossingen voor problemen als het bestrijden van besmettelijke ziekten, het verlichten van de stad, grootschalig transport, het huisvesten van minvermogenden, de afvoer van fecaliën. Kortom: de verbetering van de kwaliteit van het bestaan van alle stadsbewoners was mogelijk geworden.

De stadsgeschiedenis zou aan diepgang kunnen winnen door, zeker voor de moderne tijd, juist deze dynamiek als uitgangspunt te nemen, en te onderkennen dat ook politiek en bestuur bijdroegen aan de ontwikkeling van de moderne stad. Opmerkelijk is bijvoorbeeld hoe gering de aandacht in verschillende stadsgeschiedenissen is voor de implicaties van de Woningwet van 1901 en de wijzigingen daarvan door de jaren heen, die het stadsbestuur

10 Dirk Jan Wolffram, 'De kwetsbare stad' in: *Nieuwste tijd. Kwartalschrift voor eigentijdse geschiedenis* 3 afl. 3 (2004) 4-10.

een steeds grotere greep gaven op de ruimtelijke ontwikkeling van de stad en bovendien gemeentes dwongen er steeds grotere diensten voor stadsontwikkeling op na te houden, die steeds grotere controle kregen over de stad, en bijvoorbeeld in steden met veel oorlogsschade (zoals Groningen) na 1945 er in slaagden het aanzien van de stad ingrijpend te wijzigen.

In de stadsgeschiedenis wordt de betekenis van deze ontwikkelingen nog nauwelijks op waarde geschat. Akkoord, er wordt verwezen naar de hygiënisten als het gaat om de ontwikkeling van waterleiding en riolering. Soms wordt de openbare orde nog in verband gebracht met de ontwikkeling van stadsgas (straatverlichting verhoogt immers het gevoel van veiligheid). Maar vervolgens wordt er al te gemakkelijk aan voorbijgegaan dat deze nutsvoorzieningen tot stand werden gebracht door het gemeentebestuur, ofwel als particulier initiatief konden worden ondernomen na intensieve debatten in de gemeenteraad. Hier werden essentiële keuzes gemaakt: voor uitbreiding van de rol van de plaatselijke overheid, voor investeringen in de volksgezondheid, voor een gerichte aanpak van urbane problemen.¹¹ Het stadsbestuur en de gemeenteraad werden aldus intermediair tussen economische dynamiek, sociale omstandigheden en ruimtelijke aspecten van de stad. We kunnen de positie van het bestuur, en de betekenis van lokale politiek, niet afdoen als een ondergeschikt onderwerp in de stadsgeschiedenis.

Mijn kritiek op de bestaande stadsgeschiedenis staat niet op zichzelf. In het onderzoeksprogramma *Democracy, policy, knowledge. Local government in transition 1870-1940* probeer ik met mijn collega's Christianne Smit en Stefan Couperus bloot te leggen hoe de grote stadsproblematiek in de westerse wereld is aangepakt. Wie namen het voortouw in de vernieuwing van de stad? Wat dreef deze vernieuwers? Hoe maakten zij gebruik van de snel ontwikkelende wetenschap, waaronder de bestuurswetenschap? Wat waren de consequenties voor het functioneren van het stadsbestuur van de snelle bevolkingsgroei, industrialisatie, urbanisatie, de introductie van moderne nutsvoorzieningen etc. Wat waren de implicaties van al deze veranderingen voor de lokale democratie?¹²

11 Zie voor enkele vroege voorbeelden uit Haarlem: Dirk Jan Wolffram, *Vrij van wat neerdrukt en beklemmt. Staat, gemeenschap, sociale politiek, 1870-1918* (Amsterdam 2003) 111-114, 128-130.

12 Een projectbeschrijving en enkele voorproefjes zijn te vinden op de website <http://www.rug.nl/grssh/research/researchgroups/DPK/index> 7 september 2004 15.15 uur.

Conclusie

Ik hoop duidelijk te hebben gemaakt dat ik veel waardering heb voor het werk van Kooij, Van de Laar en al die anderen die met behulp van de methoden van de moderne geschiedschrijving integrale stadsgeschiedenissen hebben geproduceerd. Mijn commentaar is niet gericht op de kwaliteit van dit werk, maar wel op het gebrek aan diversiteit. Door steeds ruwweg hetzelfde stramien van economische, sociale en ruimtelijke ontwikkeling te hanteren, de *couleur locale* vooral in de lokale cultuur te zoeken en de politiek-bestuurlijke kant van de stadsgeschiedenis steeds te reduceren tot een onvermijdelijke omgevingsfactor, is een soort eenheidsworst ontstaan. Van hoge kwaliteit, en vaak zeer smakelijk, dat zeker. Maar op den duur gaat de consumptie je tegenstaan en verlang je naar een nieuwe culinaire ervaring. Ik hoop met mijn pleidooi voor een herwaardering van politiek en bestuur hiervoor enkele ingrediënten te hebben bijgedragen. Stadsgeschiedenis heeft toekomst als we niet langer uitgaan van de stad als een ruimtelijk fenomeen dat integrale geschiedschrijving behoeft. In de stadsgeschiedenis dient de ontwikkeling van de stad te worden geproblematiseerd, waarbij vooral de actoren die de stad vorm gaven centraal dienen te staan. De stad is het resultaat van mensenwerk.